

Az Álomföldek kulcsa (2. rész)

Szerző: Varga Illés • Dátum: 2005-08-08

Okkultizmus

Térjünk vissza oda, ahol elhagytuk Carter történetét, amikor kétségbeesett próbálkozásai mind az alkotás, mind a szabadulás területén hiábavalónak bizonyultak! Mit tud még a huszadik század nyújtani, amiben az ember hihet, ha éppen hinni akar, mert menekülni szeretne a valóság fojtogató légköréből? Az okkultizmust természetesen, melynek „népszerű tanai” épp olyan divatosak ma, 1996-ban az Államokban - kiábrándító módon Magyarországon is -, mint az író korában.

„...szándékosan az illúzióhoz fordult, a közönségesség ellenszereként használta a bizarrrt, az excentrikust. Mindazonáltal hamarosan ezekben ezek is megmutatkozott a szegénység, a termékeltenség, látta, hogy az okkultizmus népszerű tanai éppolyan szárazak és merevek, mint a tudomány tételei, de még a megváltó igazság gyenge balzsamát is nélkülözik.”

Lovecraft nem felejt el hangsúlyozni, hogy Carter szándékosan fordul az illúzióhoz, s tudatosan kívánja kitölteni vele a tudati világában keletkezett űrt. Kudarca törvényszerű, ha elismerjük Lovecraft álláspontját: „Az otromba butaság, hamisság, sáros gondolkodás nem álom, és nem kínál menekvést az életből egy, az övéhez foghatóan pallérozott elmének.”

Azzal, hogy Randolph Carter megpróbálkozik a vallásgyakorlatnak ezzel a különös, bizarr fajtájával, elveszettség-érzetének, ugyanakkor még nem a végletekig való elcsüggedésének ténye húzattatik alá - kétszeresen is, hiszen nemcsak a „hit” megélése, de a - Carter számára új - írói kifejezőmód is megmérettetik a férfi mércéjével.

Bezárkózás

Ha azonban az okkultizmussal megpróbálkozott, és átmeneti, illuzórikus kielégülést tudott nyújtani számára, miért ne próbálkozhatna meg sötétebb tanokkal, amelyekben az okkultizmus, de minden vallási hiedelem és mítosz gyökere rejlik? - teszi fel a kérdést Carter. S a válasz, a megoldás olyan kézenfekvő, hogy a műnek ezen a fordulópontján az olvasó talán észre sem veszi; vagy ha mégis, csak egy pillanatig néz föl a sorokból, azután rábólintván a történésekre hagyja magát sodortatni Randolph Carterrel: testével és elméjével együtt az ismeretlenbe. „Így hát még különösebb könyveket vásárolt, és olyan emberek ismeretségét kereste, kik mélyebbre ereszkedtek a fantasztikus tanok szörnyű kútjában; alámerült az öntudat oly titkaiba, ahol kevesen jártak előtte, az élet rejtett vermeit, legendáit, emlékezet előtti üledékeit tanulmányozta, amelyek ezután sem hagyták nyugton. Elhatározta, hogy egzotikusabb síkon fog élni, bostoni otthonát változó hangulatának megfelelően alakította át; minden szoba ehhez alkalmazkodott, színnel, könyvekkel, tárgyakkal teremtve ingereket a szemnek, a bőrnek, a fülnek és az orrnak.”

Randolph Carter bezárkózik: önmaga számára teremt álomvilágot. A valós világról csak annyira hajlandó tudomást venni, amennyire az általa teremtett világba beleillik. Kien professzor, Korándi Károly Konrád és a hús-vér, valóságos Tolkien professzor alakjainak előképe ezen a ponton Randolph Carter. Kien, a Káprázat hihetetlen, emberfelettinek mondható szellemi kapacitással bíró elméje befalaztatja szobája ablakait, s a csupasz falakat könyvespolcokkal rakja meg. A falak nem csak a tudományos munkáját zavaró tényezőket zárják ki a már-már éteri síkon mozgó szobából, amelyet csak meghatározott időközönként hagy el egy-egy, bizonyos könyvesboltok rutinszerű vizitjére szóló séta erejéig, de őt sem engedik kitekinteni az utcára: a rózsza illatát csak könyvből ismeri. Korándi úr Kienhez hasonló módon barikádozza el magát antikváriumában könyveinek halmai közé. E kivonulás, vagy ha úgy tetszik, menekülés védőbeszédét pedig az esténként íróasztala elé sosemvolt idők és földek dalait és történelmét kutatni leülő Tolkien írja meg, amely így szól:

„Amellett kardoskodtam, hogy a mesék egyik legfontosabb feladata a menekülés. S minthogy én

kedvelem a meséket, természetesen visszautasítok mindenfajta gúnyt vagy sajnálkozást, amely manapság a meneküléssel szemben megnyilvánul; erre a hangnemre, amely az irodalomkritikákban tűnik fel, még csak nem is ad okot a szó alkalmazása. Azok, akik helytelen módon használják, előszeretettel emlegetik a Valódi Életet – szerintem ebből igencsak célszerű a menekülés, és még akár hősies is lehet. A valódi életben nem érdemes kárhozottatni (hacsak nem sikertelen); a kritikák szerint viszont annál rosszabb, minél nagyobb sikerrel jár. Nyilvánvaló, hogy bizonyos szavak helytelen használatáról, illetve bizonyos fogalmak összecszereléséről van szó. Miért néznénk le azt az embert, aki börtönben találja magát, ezért megpróbál kijutni és hazamenni? Vagy pedig – ha nem tud kijutni – nem jár folyton rácsokon az esze, és nem beszél folyton börtönökről? A külső világ valóságosága mit sem csökkent attól, hogy a fogoly nem látta. Ha ezt értjük menekülésen, akkor a kritikusok rossz szót alkalmaznak, ráadásul összetévesztik a Fogoly Menekülését a Dezertőr Szökésével. A Párt szóvivője is árulónak bélyegezte mindazokat, akik otthagyták a Führer (vagy bárki más) Birodalmának nyomorúságát, vagy egyáltalán szóvá tették; hogy fokozzák a zűrzavart, s jól leteremtsék ellenfeleiket, a kritikusok is ugyanezzel a maró gúnnal sütik a bélyeget a dezertálásra s az igazi menekülésre is, meg mindarra, ami általában vele jár: az undorra, a keserűségre, az elégedetlenségre és persze a lázadásra. Nemcsak hogy összekeverik a fogoly menekülését a dezertőr szökésével, de a jelek szerint inkább megtűrik a hazaárulókat, mit hogy a patrióták védelmére keljenek. Mi más válaszuk lehet erre a gondolkodásmódra, mint hogy Az ország, amelyet szerettem, halálra van ítélve? Így elkerüljük az árulást, a dicsőítésről nem is szólva.”²

Carter tehát testi valóját igyekszik éppúgy ráhangolni az újonnan felfedezett világra, mint elméjét. Ingereket teremt és könyveket olvas. S igyekezete nem bizonyul hiábavalónak; mert a déli ember mintha a mesékből bukkanna fel, akár a mesehősök segítői gyermekkorunk meséiben; feltűnése mégis épp oly valóságos, mint azoknak az embereknek a jelenléte, akik a főszereplő korának bemutatása miatt kaptak helyet a műben.

A világ, amely nem volt hajlandó elismerni és elfogadni őt, a történetnek eme pontján jelentéktelen semmiséggé halványodik Carter szemében. Mestere nem szent, de szentségtelen dolgokra tanítja. E tanok tilalmasak ugyan, ámde legalább igazak. Lovecraft Cthulhu-mítoszáinak alapjai fektettetnek le a sorokban, amelyekben a rettegett déli ember szentségtörő könyveiről említést tesz. Hiszen ha az emberiség (a nyugat-európai, keresztény-gyökerű civilizáció) számára a vallás már nem azt jelenti, amit jelentett hajdanán, vagyis olyan válságba került, amelyből csak egy vallásreform vagy egy új hit megjelenése jelent kilábalást a transzcendens világban való hitet szomjúhozók számára, akkor – bizony – azok a szentségtörő iratok, amelyeknek egy-egy példánya még fellelhető a Miskatonic egyetem vagy egynémely különös szenvedély fűtötte antropológus könyvtárában, széltépte, beomló hollandi háztetők alatt, olyan György-korabeli városnegyedek utcáiban, amelyek már egyetlenegy térképen sem szerepelnek, vagy éppen egy, a Federal Hillen álló templom kísérteties homályában, ahol egész kötetek találhatóak ezekből az iszonyatos szövegekből, „amelyek a legtöbb normális embernek soha, vagy csak egészen ritkán kerülnek a szeme elé; hírhedt, éjfékete szörnyűségek, szörnyűséges, undok igék, elfeledett írások az emberiség ősi napjaiból, fénytől borzadó tudás, mely azokra az időkre vonatkozott, amikor még nem tapodta emberi láb a földet, förtelmes híradások egy hajdan volt világ mocskos káoszaként kavargó izzapkodéból”³ – azok az iratok lesznek az új vallás alapkövei, – pillérei, a déli emberek a Mesterei, a Carterek a tanítványai. Olyan könyvek ezek, mint az örült Abdul Alhazred Necronomiconja vagy annak latin fordítása, a Liber Ivonis, vagy d’ Erlette gróftól a Culte des Ghoules, von Junztól az Unausprechlichen Kulten, Ludwig Prinn De Vermis Mysteriise, vagy a Pnakotikus kéziratok, vagy olyan alig olvasható kötetek, amelyek élő emberi elme számára már olvashatatlanok, de amelyek mindazonáltal őriznek bizonyos jeleket és szimbólumokat, melyek láttán az okkult tudományok minden avatott kutatójának jeges borzongás futkosna a hátán.

Olyan könyvek ezek, amelyeknek ötletét Lovecraft egy honfitársától és korának ismert regényírójától, Robert W. Chamberstől (1865-1933) veszi át. Chambers számos szellemtörténetében mint központi témát használta fel annak az idegen, romlott könyvnek ördögi és csábító hatását, amelyet The King in Yellow-nak (A király sárgában) hívtak, s amelynek titokzatos részleteire előszeretettel hivatkozott műveiben. Hiszékenyebb olvasói elfogadták, ha csak egy pillanatig is, hogy a könyv létezése tény. Lovecraft ezt az ötletet használta fel történeteiben kigondolván a fentebb említett könyveket – legeslegelőbb is a Necronomicont –, amelyekre aztán bőségesen hivatkozott is történeteinek lapjain, s amelyek nevek, fordítók és kiadások komplex apparátusában testesültek meg, ily módon téve egy szándékos és meglepően hatásos kísérletet arra, hogy meggyőzze az olvasót: valójában tényleg létezett az a könyv. A hatás, melyet Lovecraft kiváltott meggyőzővén olvasóit, hogy ezt a teljes egészében képzelet szülte könyvet elfogadják mint hiteles,

eredeti létezőt, megmutatkozik abban a mosolyfakasztó tényben, mely szerint antikvárius könyvkereskedők kezdtek hirdetni utánuk másolatokat keresvén, a Valhalla Páholy könyvkiadó – csak hogy hazai berkekben maradjunk – Necronomiconjáról nem is beszélve. Ezek a könyvek tehát az alapjai a Cthulhu-mítosznak, melynek követői a cthulhuianusok, ahogy Robert Bloch nevezi őket, amikor Lovecraft tanítványairól – lévén maga is Lovecraft tanítványa – vall, mégpedig a következőképp:

„Providence. Tanítványok.

Van ezeknek a szavaknak valamiféle vallásos csengése, és talán így is van rendjén.

A Cthulhu-mítosz iránti érdeklődés forrásait keresve nem szabad elsiklanunk a metafizikai gyökerek fölött. Nem kell túl sokat bizonygatni: Lovecraft voltaképpen egy képzeletbeli vallást teremtett, ősi istenekkel; bibliája a Necronomicon lett, s a kultusz hívei az olvasó-író tanítványok.

Vajon akarátán kívül olyan hírt szólaltatott-e meg – az öreg Carl Jung a megmondhatója –, melynek rezgése fajunk emlékezetének mélységeibe hatol? Vagy csak körvonalakat adott az örökös félelemnek, miszerint mindannyian a fölöttünk álló sötét erők áldozatai, játékszerei vagyunk? Úgy érzem, a Cthulhu-mítosz valódi varázsa mindkét esetben abban a tudat alatti felismerésben rejlik, hogy a képzelet szülte mesék és példázatok mélyén ott rejtőzik az igazság, a realitás lehetősége.”

Vissza a meséhez: természetfeletti horror

Visszakanyarodtunk tehát a meséhez, Cthulhuhoz (továbbra se feledjük: a Cthulhu hívása ugyanabban az évben keletkezik, mint Az ezüstkulcs, 1926-ban), és ahhoz a hitetlenségben vonagló világhoz, mely olyan erősen szomjúhozza a hitet, hogy minden képtelen örültséget kritikátlanul hajlandó elfogadni, csak hogy kielégítse, lelki-szellemi szükségleteit: a jelenkorhoz.

Carter története tehát így folytatódott:

„Egyszer hallott egy déli emberről, akit rettegtek és kerültek Indiából és Arábiából becsempészett történelem előtti könyvekből és agyagtáblákból merített szentségtörő műveltsége miatt. Meglátogatta és hét évig élt mellette, osztozván tanulmányaiban, amíg egy éjszakán, egy ismeretlen, ősi temetőben nem győzedelmeskedett fölöttük az iszonyat, s csupán egyikük jött ki onnan, ahová ketten mentek be. Ekkor visszatért a new englandi Arkhambe, őseinek boszorkányoktól kísértett, félelmetes, ódon városába, és olyan tapasztalatokat gyűjtött a sötétben, vén fűzfák és roskadozó hollandi tetők között, hogy örökre lepecsételte egyik bomlott elméjű őse naplójának néhány lapját.”

A mesebeli figura, aki mellett ki tudja, miért, hét évig adatott meg élnie, eltűnt az életéből, Carter azonban mestere halála után sem hagy fel extrém és bizarr életmódjával, mi több, örökébe lép. A Randolph Carter vallomása (The Statement of Randolph Carter) című novella (amelyből majd Az ezüstkulcs és két másik mű kicsírázik) zárószorai nem azt az érzést erősítik az olvasóban, hogy Carter bármi hasonló feladatra vállalkozna életében, mint amit akkor, ott a temetőben művelt örülmód vakmerő társával, hiszen az élmények igencsak igénybe vették idegeit. Története mégsem ér véget életének ezen a pontján.

„Ám ezek a borzalmak csupán a valóság peremére juttatták el, és ez még nem az ifjú fővel ismert valódi álombirodalom volt; és ötvenes korára elfogta a kétségbeesés, hogy soha többé nem lelhet nyugtot vagy örömet egy olyan világban, mely túl elfoglalt lett a szépséghez, és túl körmönfont az álmokhoz.”

Kétségbeesett sóvárgás a képzelet birodalmi után

Egy, az életnek értelmét nem látó, a Paradicsomából kiűzetett ember uralkodó lelkiállapota és depressziós hangulata nem igényel különösebb magyarázatot; hogy azonban befejezhessük a megkezdett gondolatmenetet, még egyszer rá kell, hogy mutassunk – ahogyan Lovecraft is folyamatosan megteszi főhőse kiütkeresésének bemutatása közben –, hogy Carter a képzelet birodalma után sóvárog. Minden egyes útiélménye az Álomföldeken tett utazásait idézi, mintegy „gúnyos paródiájaként” az ott látottaknak. Miként Lovecraft írja: „Közönyösen haladt át az emberek városain, és felsóhajtott, mert egyetlen látvány sem tűnt valódinak; mert a sárga napsugár minden villanása a magas tetőkön és az esti lámpák fényében derengő balusztrádos terek csupán arra voltak jók, hogy emlékeztessék valaha volt álmaira, honvágyat ébresszenek benne az éteri földek iránt, melyeket nem talált többé. Minden utazás gúnyos paródia volt; még az első világháború is csaknem hidegen hagyta, holott kezdettől ott szolgált a francia idegenlégióban.”

Archaikus motívumok

E sorok írója már utalt egyszer Carter és Odüsszeusz alakjának közös jellemzőire. Most újfent megteszi. Odüsszeusz bolyongása húsz esztendeig tart – miként Randolph Carteré is, aki harmincévesen „veszti el az álmok kapujának kulcsát”, s ötven éves korára „fogja el a kétségbeesés”. Nem véletlen a hasonlóság. Lovecraft rajongott az antik kultúrákért, kiváltképp a hellén művészetben uralkodó harmónia, illetve a görög pantheon sokfélesége bűvölte el. Ennek a hatásnak a nyomait elsődlegesen őrzik *Imprisoned with the Pharaohs*, *Hypnos*, *The Tree*, illetve *Poetry and the Gods* című művei. De olyan elbeszéléseiben is, mint *A Fehér Hajó* vagy *Az ezüstkulcs* is elő-előbukkan egy-egy lényeges motívum, e két utóbbi esetben a történet főhősének figurájában, igaz *A Fehér Hajó*ban már az újraértelmezett alak őstípusát használva fel. Odüsszeusz hányattatásaiban egyes vélemények szerint egy beavatási szertartás rituális próbatételeit kell látnunk.

Tudván tudva, hogy Lovecraft mennyire felkészült vallástörténetből, joggal feltételezhetjük, hogy Randolph Carter keresésének ideje sem ok nélkül annyi, amennyi. Megszenvedtetésében egy Odüsszeusz, egy *Candide*, egy János vitéz vagy éppen egy Beren sorsának mozgatórugóit kell felfedeznünk. Az ősi toposz, egyben népmesei elem, s a modern mítosz, a fantasy lehetséges stíluseleme, a hosszú, fáradságos küzdelem, melynek végén a hős elnyeri jutalmát, s akinek történetén keresztül az olvasó eljut a végkövetkeztetésig.

Újjászületés: kapcsolat önmagunkkal

A szörnyűséges tapasztalatok azonban, amelyeket Carter a magáénak tudhat, csak még jobban feszítik azt az elhagyhatatlan teret, amelybe álmodásra képtelen földi porhüvelyé zárja. Az átélt élmények csak feledtetni tudják vele a vágyat a szépségek élvezete, az esztétikai gyönyörűség okozta szellemi izgalmi állapot és lelki harmónia átélése iránt, amely nélkül üres, értelmetlen az élete, s értelmét veszti minden földi dolog. A Végtelen Történetre kell, hogy gondoljunk olvasván Lovecraft idevágó sorait (lásd lejjebb), amelynek egyik alapvető tanulsága szerint az Álomföld, azaz Endénél Fantázia és a mi világunk nem létezhetnek egymás nélkül. Mindkettőnek szüksége van (volna) a másikra, ahhoz, hogy egészséges legyen, illetve maradhasson; más szavakkal Fantázia, s mindama dolgok nélkül, amit jelképez, a földi dolgok üresek és hiábavalóak. „Belátva végre a valódi dolgok ürességét és hiábavalóságát, Carter visszavonultan tengette napjait álmodó ifjúságának fájdalmasan szétszórt emlékei között. Arra gondolt, micsoda ostobaság tovább erőltetni az életet, és egy dél-amerikai ismerőstől fölöttébb sajtáságos folyadékot szerzett be, mely szenvedés nélkül átjuttathatta a feledésbe. Ám tehetetlenségéből, megszokásból egyre halogatta a dolgot; tétován lézengett múltakra emlékezve, leszedte az idegen tapétát a falakról, és úgy rendezte át a lakását, amilyen gyermekkorában volt – bíbor falmezőkkel, viktoriánus bútorokkal, egyebekkel.”

Lényeges különbség az antik és klasszikus pokoljárók, illetve Randolph Carter között, hogy míg amazok a poklot végigjárva az életbe jutnak, addig utóbbit a halál várja útjának végeztével. A sikeres pokoljárás, amelynek végeredménye az életbe való visszatérés, az újjászületést jelképezi. Egy új ember születik, mire a rituálnak vége, ez igaz Carter esetében is. A férfi, az ember születése azonban egyben halála is, hiszen többé nincs köze ehhez a világhoz: utazása végén „belátja végre a dolgok ürességét és hiábavalóságát”, s kész nem erőltetni tovább az életet, kész végezni magával. A földi világ immár nem jelent számára semmit, nem köti semmi, sem kötelezettség, sem akarat, sem elvárás, sem a vér szava; csak a szokás tartja még életben; egyszerűen így szokta meg, hogy él, nem pedig halott. Élete épp olyan kiüresedett és hiábavaló, mint a világ, de éppen mert olyan, összességében igényli a változást, és kész, illetve képes befogadni azt. A világ, a társadalom, a közösség pontosan abban különbözik az egyéntől, hogy nem az eszményi határozza meg működését és törekvéseit, függetlenül attól, hogy mit hirdet. A világ esetleges, az idea, az álomélmény örök. S az élet mit sem ér az örökkévalóság, a múlhatatlanság ígérete, az álmok nélkül. Valamilyen módon kapcsolatot kell tehát találni, újra fel kell fedezni az álmokat. A megoldás: egy különleges ember, amilyen Bux Barnabás Boldizsár vagy Randolph Carter.

Reszakralizáció

A be- és felavatási szertartás részeként Carter újból sámánná, táltossá válik. Szobája átrendezése rituális jelentőséggel bíró cselekedet, nem egyéb, mint a közeg megteremtése, amelyen keresztül a profán valóságból átléphet a szakralitás világába. Hogy mint sámánt a közössége kellene, hogy legalizálja, látszólag mellékes körülmény; Carter éppen azért készült a halálra, mert környezete

számára, s környezete az ő számára halott volt. Így mintha közösségről sem beszélhetnénk. Ámde mégis beszélhetünk. Az egyetlen dolog, ami legalizálhatja Cartert, az a befogadó közönség. Az olvasó igazságérzete. Az az igazság, amelyet az író - s ez jelen esetben megegyezik az elbeszélővel - hirdet. Carter világa díszlet, anyag, kavargó massa, amelyben s amelynek segítségével az egyéniség önmaga helyét kell meghatározza világegyetemünkben, amely, mint Lovecraft beszámolójából tudjuk, céltalan, s ezért megtévesztő; ugyanakkor veszélyes, mert a világ (a kollektív tudat) egyéni célokat hisz összegegyeztethetőnek a kozmosz céljaival.

Múlt felé fordulás

A sámant azonban nem kötik az általunk (el)ismert világ törvényei. Már Carter céljai sem korának társadalmára irányulnak; s álmai sem e világból való dolgokat vesznek célba. Egész tudata, lényé egy másik, egy ősbibb, egy régebbi önmaga, a múlt felé fordul, hogy megtalálhassa elvesztett önmagát, és a világot, amelyhez évekkel, korokkal azelőtt köze volt. Lovecraft a felfedezést, Carter eszmélését - amelyet talán stílusosabb volna ájulásnak nevezni -, önmagára találását rendkívül finoman, ugyanakkor érzékletesen írja le, az egy gyermeki ébredéséhez hasonló tudat kicsírázásától a határozott cselekvőképes személyiség kialakulásáig: „Szinte boldoggá tette az idő visszaforgatása; ifjúkorának emlékeitől, visszavonultságától olyan távolinak, valóságértelmennek tűnt a világ, hogy egy csipet varázslat és reménység lopózott vissza álmaiba. Éveken át, ahogy ez a legközönségesebb álmokban szokás, csak a mindennapi események torzképei bukkantak föl, de most megint felvillant valami különösebb és vadabb; valami félelmetesen lenyűgöző dolog közeledett, gyerekkorából ismert tiszta képek alakjában, rég elfelejtett emlékeket idézve. Gyakran ébredt arra, hogy anyját és nagypapját hívja, kik mindketten negyedszázada nyugodtak sírjaikban. Aztán egyik éjjel nagypapja emlékeztette a kulcsra. Ugyanolyan élénken, mintha élne, beszélt hosszan és bölcsen az ősz professzor elődei sorsáról, családjuk kifinomult, érzékeny lelkeinek különös látomásairól. Mesélt a lángoló tekintetű keresztes lovagról, aki a fogságban eltanulta a szaracénok vakmerő titkait; az első Sir Randolph Carterről, aki a mágiát tanulmányozta Erzsébet uralkodása idején. Szólt Edmund Carterről, aki épp hogy megúszta a bitót a salemi boszorkányperben, és aki egy ódondad dobozban helyezte el az ősköztől jussolt nagy ezüstkulcsot. Mielőtt Carter fölébredt volna, a szelíd látogató még elmondta, hol található meg azt a dobozt, az ősi csodáknak ama tölgyfából faragott ládikáját, melynek groteszk fedelét kétszáz éve nem emelhette föl emberi kéz.”

Carter, a sáman, az ember, őseivel beszél. Mivoltát, lényegét álmán keresztül igazolják ősei, elődei. A hit, amely szerint sámannak születni kell, mert a képességet a vér örökíti át egyik nemzedékről a másikra, természetesen jól ismert tény az író előtt. Mint ahogyan az is, miféle hatalommal bír egy afféle tárgy, amelyhez kétszáz évig nem nyúl emberi kéz.

Rider Haggard hatása

Az ezüstkulcs, amely a történetben a fétis szerepét játssza, egy ládikó mélyén hever, amelynek fedele telis-tele van rajzolva arabeszkekkel. A padlásszobában századok óta heverő fétis egy olyan család tulajdona, amely emlékezet óta áll kapcsolatban felsőbb hatalmakkal, jól ismert fordulat Rider Haggard Ayeshájból, ugyanakkor Lovecraft megoldása kifinomultabb, érzékletesebb és nem annyira érezhetően légből kapott, mint Haggard ötlete a baljós örökséggel.

Carter „megértette, hogy vissza kell mennie a múltba, egyé kell olvadnia a régiekkel”, így visszatér gyerekkorának színhelyére, „hol családjának egyszerű otthona áll a kísértetjárta Arkhamben, a sebes Miskatonic partján.”

Álom és valóság összemosódása

S a történetnek ezen a pontján elérkeztünk oda, ahol a való és az álmok világa összefolyik, egybemosódik. Carter számára e világ béklyóit lerázva lehetséges az átlépés a mesébe, s ő megteszi ezt a lépést. Tudata visszatér önnön múltjába.

Tér- és időkezelés

S hogy Lovecraft hogyan éri el, hogy hiteles legyen? A tér- és időbeli síkok váltakozása teszi lenyűgözően varázslatosá az általunk ismert világ és az Álomfölközök közötti - mint látjuk, nem áthidalhatatlan - szakadék közötti kapcsolat megteremtését, a két éra egybemosását. A síkok

váltakozása Az ezüstkulcsban mindazonáltal nem bonyolult, hanem egyszerű. Alapja az archaikus lételmélet tanai között gyökeredzik, tulajdonképpen nem is egyéb, mint egy archaikus ember életfonalának koordinátái alapján megrajzolt időfonal. Az elbeszélés Carter harmincéves korában kezdődik, mint hamarosan megtudjuk, Amerikában, az elbeszélés idő- és térbeli síkja tehát Carter földi jelene. Ugyanakkor a múlt idejű elbeszélő mód miatt az elbeszélő jelene nem azonos Carterével, hanem értelemszerűen annak jövője, illetve utóbbi időbeli síkja az elbeszélő múltja. Világuk közös – mint az hamar kiderül –, a korkülönbség, azaz az idő ellenére is, amely a két idősík között tátong.

Az elbeszélő hangvétele

Az író egyes szám harmadik személyű elbeszélő módot alkalmaz, hangneme a mű kezdeteitől fogva a főhős problémáját értő és megértő, annak a társadalmat, a világot elítélő álláspontját, véleményét támogató, mégis távolságtartó, s csak a mű utolsó, harmadik szerkezeti egységének végén válik bizalmas, az olvasóval közvetlen hangnemben társalgó hangnemmé. Carter lelkivilágának, s lelki vívódásainak beható ismerete arra enged következtetni, hogy az elbeszélő maga legalább annyira ismeri Cartert, mint saját magát. Igaz, semmi olyan személyes jellemzőt nem árul el a férfiről, amelynek alapján ne lehetne azt akár az elbeszélővel azonosítani, eltekintve a tényről, hogy utóbbi kétségtelenül külső szemlélője az eseményeknek, amelyeket a történet harmadik szerkezeti egységétől eltekintve, amelyet talán éppen időbeli síkja választ el a legkönnyebben tetten érhető módon a korábbi szövegrészekről, múltban beszél el.

Az elbeszélés jelene azonban a történet második részében megváltozik, ahogy Carternek sikerül visszatérnie önnön múltjába; a műnek ezen a pontján maga az elbeszélő is eltávolodik Cartertől, s olyan semleges hangnemben igyekszik elregélni az eseményeket, amennyire csak a hangnemváltás követelményei a választott stíluson belül megengedik. Lelkivilága s kora egyezik Carterével, többek között s elsősorban ez teszi lehetővé számára, hogy találkozhat a férfivel, mert az elbeszélő maga is birtokában van az álmodás képességének.

Párhuzamos idősíkok

Carter tudata önnön múltjába visszatérve egy olyan idősíkban nő föl, amely az elbeszélés szempontjából párhuzamosan fut a harmadik szerkezeti egység elbeszélőjének idősíkjával; de csak az elbeszélés szempontjából, hiszen Carter nem egy alternatív, párhuzamos létsíkra tért vissza az időben, hogy felnőtt tudata egyesülhessen, majd örökre összeforrjon gyermekkori önmaga tudatával, hanem önmagába tért vissza. Amit Carter átél, az az örök visszatérés mítoszának újraélése, a történet maga pedig az örök visszatérés huszadik századi mítosza.

Mégis elfogadtatik azonban az olvasóval a párhuzamos valóság, hiszen az olvasó nem archaikus módon szemléli s ezért érzékeli az időt. S Lovecraft ezt a tényt használja ki. Az elbeszélő jelenébe való visszatérés az olvasó Carter Álomföldeken való létezésébe vetett hitének alapja, záloga. Ugyanakkor Lovecraft segít is az olvasónak; elbeszélője elhagyja az előzőekben alkalmazott objektív hangot, és mint egy, a történetekben bennfentes, közeli, jó ismerős ecseteli a Carter eltűnését követő események menetét, illetve tájékoztat a carteri hagyatékkal kapcsolatos ügymenet állásáról. A férfi további (eltűnését követő) sorsáról mintha mit se tudna, mintha csak egy volna azok közül, akik Carter életének hányattatásait és varázslatos átváltozását nyomon követték. Olyan, mint az olvasója, mint önnön hallgatója, akinek Az ezüstkulcs című történetet – ami akár igaz is lehet – elmesélte. A történet első szakaszára jellemző alaposág mintegy szöges ellentétként spártai tömörséggel számol be arról, amit tudni vél Carter további sorsáról: „Vannak az időnek és a térnek olyan kanyarulatok a látomás és valóság között, amelyeket csak egy álmodó képes megsejteni; és amit én Carterről tudok, abból úgy sejtem, csupán utat talált, amelyen átjuthatott ezen a labirintuson. Hogy visszajön-e vagy sem, meg nem mondhatom. Vágyott az álom vidékeire, amelyeket elvesztett, sóvárgott gyermekkorának napjai után. Azután megtalálta a kulcsot, és én úgy hiszem, hogy valamilyen különös módon sikerrel forgatta.”

A novella csattanója

Majd, epikus hangnemének komolyságát végképp sutba dobva, mintegy mellékesen hozzátéve az előadottakhoz, meséjének végét a következő fordulattal fejeli meg:

„Majd megkérdezem, ha látom, mivel arra számítok, hogy hamarosan találkozunk egy álomvárosban, amelyet mindketten meg szoktunk látogatni. Az a hír járja Ultharban, a Skai-folyón

túl, hogy új király ül az opáltrónon Ilek-Vadban, melynek mesés tornyai az üreges üvegszklákról tekintenek le az alkonyati tengerre, melyben szakállas, uszonyos Gnorrik építik semmihez sem fogható labirintusukat, és azt hiszem, tudom, mire véljem ezt a szóbeszédet. Alig várom, hogy láthassam azt a nagy ezüstkulcsot, amelynek rejtélyes arabeszkjei talán egy vakon személytelen világegyetem céljait és misztériumait jelképezik.”

Ez tehát az elbeszélés csattanója; vagyis a tér- és idősíkok kezelése többirányú célt szolgál; az író az elbeszélésben kezdettől fogva szereplőként jelen lévő, mégis a háttérben megbúvó elbeszélőt a mű végén kiemelt, nem csak bizonytalanul, az elbeszélés hangnemén keresztül érzékelhető helyzetbe hozza, s ezáltal válik egyszerre a mű központi szereplőjévé. A mű csattanója azt is magában foglalja, hogy egy közlünk való, egy olyan ember, aki akár az olvasója is lehetne ennek a történetnek, egyszóval egy ilyen ember a hiteles forrása a műben előadott történetnek. Álmodók vannak köztünk. Voltak is, és remélhetőleg még lesznek is – ez lehet a csattanó tanulsága.

Műfaji sajátosságok

S ha csattanó, vajon nem novellával állunk-e szemben? Az írás viszonylag kis terjedelmű, prózai elbeszélő, tehát epikus mű. Elbeszélte történetének egyetlen szereplője van, s a történet ezen egy szereplőnek az életében beállt sorsdöntő változás következményeit meséli el egyetlen szálon futtatva a cselekményt. Csakhogy hol kezdődik igazából Randolph Carter története?

Fordulópont a főszereplő életében

A legkézenfekvőbb, s talán az igazsághoz elviekben a legközelebb álló válasz, hogy a mű elején. Mindjárt az első mondatnál: „Mikor Randolph Carter harmincéves lett, elvesztette az álmok kapujának kulcsát.” A változás tagadhatatlanul Carter sorsának fordulópontját jelenti, hiszen az esemény gyökeres változásokat idéz elő a férfi életében; azonban mikor következik be ez az esemény? Egyszer csak, hirtelen, váratlan eseményként? Nyilvánvalóan nem.

Nem konkrét dátumról van szó, nem Carter születésnapjáról, hanem arról, hogy mire harmincéves lett, elvesztette az álmok kapujának kulcsát. Ezen esemény bekövetkezte egy meghatározhatatlan idő alatt lejátszódó, de végeredményét tekintve jól behatárolható időintervallumban zajló folyamat, amelyre az indító sorokat követő bekezdések is utalnak, lévén az első mondat jelentőségteljes eseményét időben megelőző történésekről számolnak be:

„Sok mindent olvasott a dolgokról, és túl sok embernek beszélt róla. Jó szándékú filozófusok azt tanácsolták neki, hogy a dolgok logikus kapcsolataira figyeljen, elemezze a gondolatait és ábrándjait formáló folyamatokat. A csoda eltűnt, Carter meglepedezett róla, hogy az egész élet képsor az agyban, melyben nincs különbség a valós dolgok és a belső álmok között, és nem létezik ok, amely alapján egyiket többre lehetne becsülni a másiknál. A szokás a fülébe zsongta a fogható és fizikailag létező dolgok babonás tiszteletét, és titokban szégyenkezett amiatt, hogy látomásokban lakozik. Okos emberek azt mondták neki, hogy egyszerű ábrándjai együgyűek, gyermekesek, sőt képtelenek, mert szereplői csökönyszerűen jelentősnek és céltudatosnak képzelik magukat, miközben a vak kozmosz céltalanul forog a semmiből a valami felé, és a valamiből vissza a semmibe, nem törődve, még csak nem is tudva a sötétben fel-felvillanó vágyak vagy tudatok létezéséről.

Odaláncolták a valósághoz, aztán addig magyarázták, hogyan működnek a dolgok, amíg a titok el nem tűnt a világból.”

Logikai váz

Az első bekezdés tehát a tényt közli, egyben magyarázólag tájékoztató jellegű helyzetelemzést közöl Carter korábbi szellemi képességeinek megfogyatkozásáról, tudniillik, hogy mit is kell az első mondat sejtelmes szavai alatt értenünk. A második és harmadik bekezdés tárja eléünk röviden és tömören, hogyan is vesztette, illetve veszti el Carter álmodó képességét, a negyedik és az az után következő bekezdésekben pedig már az esemény következményeiként történő események menetét követhetjük nyomon.

Az első szerkezeti egység

Ezzel elérkeztünk a történet feléhez, amely az első szerkezeti egység vége is egyben. Ha megvizsgáljuk, mi konkrétumot is tudhattunk meg eddig Randolph Carterről ebből a műből, megállapíthatjuk, hogy harminc éves, hogy sikeres író, hogy részt vett az első világháborúban

(kezdettől fogva mint francia idegenlégiós), amely csaknem hidegen hagyta; hogy Arkhamben született tehetős családból, hogy New Englandben nőtt fel, s hogy Bostonban is élt. Vajmi kevés információ. Ezekon a tényeken kívül semmit sem tudunk meg róla – hacsak nem azt, amit a kor rajzán keresztül engedett visszatükröződni az elbeszélő. Hiszen Carter énje és személyisége alakulásának nyomon követését korának, környezetének bemutatásán keresztül viszi véghez, s erre Carter keresése kínál neki alkalmat. Megfigyeltük, hányféle módon próbálja Carter visszaszerezni képességét, amely feljogosítaná őt az Álomföldre való átbarangolásra, mígnem valóban sikerül neki visszaszerezni a reményt, s megszerezni az álmok kapujának kulcsát, az ezüstkulcsot, amely családja ereklyéje, s eldugottan hever egy porlepte padlásszobában.

A második szerkezeti egység

A mű második szerkezeti egységében az akció dominál. Míg az elsőben kizárólag a társadalmi körkép, illetve Carter reakcióinak leírása kap helyet, a mű második részében szinte csak Carter alakja áll a középpontban. Szinte, hiszen az elbeszélő hangja a mű legvégén – a szándékosság elleplezésének legcsekélyebb jele nélkül – kiszól az elbeszélésből, s ezáltal Carter alakja – az író akaratának megfelelően – elhomályosul, háttérbe szorul.

A mű második felében álmok és valóság egygyólvad. Álom és ébrenlét között – végre – nincs különbség. Az álmok az ébredés után ott folytatódik, ahol abbamaradt. A kivonulás a való világból megtörtént. Felgyorsulnak az események... És következhet az elbeszélő végső beszámolója Carter vagonjának sorsáról – a levezetés.

Központi mozzanatok

Ímígyen átfutva a novella tartalmát, talán érzékelhető, hogy az említett fordulópont mellett még további események is számításba vehetők, mint a mű és Randolph Carter életének elsődlegesen meghatározó mérföldkövei. S ilyenből – ezen sorok írójának véleménye szerint – még kettő akad. Ezek megjelenése szerkezeti szempontból éppen olyan kiemelt, ha nem olyan jól látható helyen van is, mint az elsődlegesen számításba vett, már sokat emlegetett esemény.

Az egyik ezek közül (a tulajdonképpeni második) a pillanat, az éjszaka, amikor nagyapja emlékeztette a kulcsra.

Az esemény vitathatatlanul újabb fordulópontot jelent az életében. Bekövetkeztét sokat ígérő álmok jelzik előre, fontosságát tekintve az egyik legjelentősebb mozzanat a novellában, a történeten belül kétségtelenül központi helyet foglal el, éppen a történet közepén található, következésképp a szóban forgó történés a novella eseménygörbéjének tetőpontja, a főszereplő ábrázolt életciklusának tengelye. Érthetőbben: a történet ezen történés körül fordul meg. Visszafordíthatatlanul, mert az epizód következtében valóban gyökeres „fordulatot vesznek” az események.

Lovecraft éppúgy bemutatja az újabb fordulópontot megelőző napok, hetek, hónapok, évek történéseit, lényeges momentumait, mint az első fordulópont esetében. Így ecseteli a Carter életében lassacskán bekövetkező de egyre jelentőségesebb változásokat:

„Szinte boldoggá tette az idő visszaforgatása; ifjúkorának emlékeitől, visszavonultságától olyan távolinak, valószerűtlennek tűnt a világ, hogy egy csipet varázslat és reménység lopózott vissza álmaiba. Éveken át, ahogyan ez a legközönségesebb álmokban szokás, csak a mindennapi események torzképei bukkantak föl, de most megint felvillant valami különösebb és vadabb; valami félelmetesen lenyűgöző dolog közeledett, gyerekkorából ismert tiszta képek alakjában, rég elfeledett emlékeket idézve. Gyakran ébredt arra, hogy anyját és nagyapját hívja, kik mindketten negyedszázada nyugodtak sírjaikban.”

Láthatjuk: Carter először már majdhogynem boldognak mondhatja magát; majd eltávolodva a rémisztően nyomasztó világ zavaró, alakatlan és idomtalan jelenségeitől, amelyek megfertőzik az ember tudatát, újra feléledni érzi magában a reményt. Carter többé már nem élőhalott, reményvesztett emberként él. S érzései beigazolódni látszanak, mert álmai változóban vannak. Olyasmit érez közeledni, ami olyan élmények újraélésével párosul, amelyek egy korábbi önmagával hozzák őt kapcsolatba. Carter újra gyermek. Egy felnőtt, álmodásra képes gyermek.

A harmadik fordulópont

A harmadik fordulópont egyeseknek talán szimbolikusan tűnik majd, s talán valóban az, hiszen a történetnek majdhogynem a legvégén helyezkedik el, említése mégis indokolt: az időszerkezet, illetve a történet belső logikája teszi azzá. Az esemény, Carter életének újabb fordulópontja a

zárósorokat megelőző bekezdés mondataiban van elrejtve, úgy kell kiolvasni belőlük.

„...amit én Carterről tudok, abból úgy sejtem, csupán utat talált, amelyen átjuthatott ezen a labirintuson. Hogy visszajön vagy sem, meg nem mondhatom. Vágyott az álom vidékeire, amelyeket elvesztett, sóvárgott gyermekkorának napjai után. Azután megtalálta a kulcsot, és én úgy hiszem, hogy valamilyen különös módon sikerrel forgatta.”

Carter „csupán utat talált”. Életének lezárult egy újabb szakasza, de egyben el is kezdődött egy még újabb és még fontosabb, hiszen az ember nem élhet „gyermekkorának szétszórt emlékképei között”, azt maximum vegetálásnak, tengődésnek lehet csak nevezni, nem pedig életnek – állítja a novella. Carternek most meg kell találnia a visszautat az álmok földjeiről, s minden valószínűség szerint meg is fogja találni, hogy aztán valamikor visszatérhessen közénk a Földre, hogy bostoni lakásában – amely remélhetőleg addig sem kerül felosztásra többi vagyonával együtt örökösei között – megírja élményeit, vagy az azok ihlette történeteket.

Mert így van ez rendjén, ama bizonyos körforgás rendje szerint, amelyet korábban már bátorkodtunk megemlíteni. Carter harmonikus rendben zajló élete fokozatosan összekuszálódott, összezavarodott, megrontatott környezete által, ám a rítus, majd egy fétis, az ezüstkulcs segítségével sikerült neki győzedelmeskedni az életében eluralkodott, az őt magát majdhogynem terméketlenné tevő, megsemmisülésbe kergető káoszon, ezzel egy időben életében helyreállt a régi, hajdanvolt rend, s minden kezdődött előről. Azaz, mint említettük, Lovecraft becsempész egy harmadik eseményt is – igaz csak sejtetve olvasójával – a műbe, hogy a kör teljes legyen, s ne zárulhasson le pusztán a diadal érzetével. Hiszen Carter az Álomföldrőken egészen más jellegű problémákkal kerül szembe, vagyis az élet megy tovább, nem áll meg ott, ahol az elbeszélés befejeződik, mint ahogy igazából a történet sem ott kezdődött, ahol a mesélő megfelelőnek látta in medias res belefogni.

Lezárás

Ha kimondatlanul is, Lovecraft zárószöveiben ott bujkál ama nevezetes fejezetzárás: „De ez már egy másik történet”, s ekképp sűrűsödik egyetlen, páratlanul feszültségteljes pillanattá a novella vége, amelynek egyszerre feloldódó hangulata, mint robbanás után az eloszló füst, engedi látni a mű tanulságait. Vagyis a mű tér- és időszervezeti felépítéséből adódóan logikusan, jó előre, vagyis inkább elejétől fogva készítették elő a csattanó, melyet a hangnem gyökeres, de nem hiteltelen változása segít, hogy a felismerés kellő mértékben megdöbbenő, s ezáltal a csattanó – logikai, tartalmi és szerkezeti szempontból a mű egészéből következően – megfelelően hatásos legyen.